

Privilegium maius. Autopsie, Kontext und Karriere der Fälschungen Rudolfs IV. von Österreich. Hgg. v. Thomas Just, Kathrin Kininger, Andrea Sommerlechner und Herwig Weigl (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 69, zugleich Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Sonderband 15), Wien-Köln-Weimar: 2018, 388 str.

Falsche Tatsachen. Das Prilegium maius und seine Geschichte. Hgg. v. Martina Griesser, Thomas Just, Kathrin Kininger und Franz Kirchweger (Technologische Studien, Band 13; Publikation anlässlich der Ausstellung, Kunsthistorisches Museum Wien in Kooperation mit dem Österreichischen Staatsarchiv, 16. Oktober 2018 bis 20. Jänner 2019), Wien: 2018, 191 str.

Privilegium maius ali Večji privilegij spada med najbolj znane in obenem najbolj briljantne ponaredke iz evropske srednjeveške zgodovine. Ime, ki ga je uvedel Wilhelm Wattenbach leta 1852 v svoji študiji, s katero je dokazal, da gre za ponaredek oziroma ponaredke (Die österreichischen Freiheitsbriefe, Prüfung ihrer Echtheit und Forschung über ihre Entstehung, Archiv für Österreichische Geschichte 8, 77–119), se v razliko do pristnega Manjšega privilegija (Privilegium minus) nanaša na v zimi 1358/59 v pisarni avstrijskega vojvode Rudolfa IV. ponarejeno listino Friderika I. (Barbarosse) z dne 17. septembra 1156, s katero je mejno grofijo Avstrijo povzdignil v vojvodino, jo ločil od Bavarske in Babenberžanom kot novim vojvodam podelil vrsto deželnoknežjih in dinastičnih pravic (gl. Heinrich Appelt, Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich, Wien-Köln-Graz 1976). V širšem smislu pa zajema ime tudi v istem okviru in kontekstu ponarejene listine Henrika IV. (4. oktober 1058), Henrika VII. (24. avgust 1228), Friderika II. (junij 1245) in Rudolfa I. (11. junij 1283). Ponaredki, zlasti seveda »maius«, so hoteli povečati privilegije in s tem položaj Habsburžanov v nemško-rimskem kraljestvu, kot tudi znotrajdinastično opravičiti Rudolfovo samostojno vladanje na računih obeh mlajših bratov. Pravice, ki jih je avstrijski hiši zagotavljal »maius«, so avstrijskega vojvodo praktično osvobodile vojaških in dvornih obveznosti v razmerju do kralja, mu omogočale prejem vojvodine v fevd v Avstriji sami, zagotavljale popolno sodno oblast v njej brez možnosti apelacije na kraljevo sodišče, ki tudi ni bilo več sodna inštanca za morebitne tožbe proti vojvodi samemu, razširile princip primogeniture tudi na žensko linijo, zapovedovale nedeljivost vojvodine, vpeljale za avstrijskega vojvodo čast palatinskega nadvojvode, s čimer se je po rangu postavil takoj za volilne kneze, kot tudi, da veljajo vse te pravice tudi za vse dežele, ki bi jim v bodočnosti vladal avstrijski

vojvoda – torej tudi za Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki jim je Rudolf IV. v času nastanka ponaredkov vladal.

Na osnovi originalnega »minusa«, ki so ga ob tej priliki uničili in se nam je na srečo ohranil v prepisu iz Klosterneuburga iz srede 13. stoletja, je anonimni ponarejevalec tako spretno ponaredil »maius«, da je bilo na njegovi podlagi mogoče identificirati celo pisarja, ki je 1156 napisal »minus«, s katerega so tudi večče odstranili zlato bulo Friderika I. in jo pritrdili na »maius«, ki je tako vse, kar je ostalo od originala. Rudolf IV. s ponaredki ni dosegel svojega cilja, saj jih njegov tast, cesar Karel IV., ni hotel potrditi in je Rudolfu tudi prepovedal uporabljati nadvojvodski naslov in nov veliki majestetični pečat, ki si ga je dal izdelati. Na cesarjevo odklonilno stališče je v veliki meri vplival humanist Francesco Petrarca, ki je z uničujočo ekspertizo raztrgal v domnevi privilegij Henrika IV. iz 1058 inserirani pseudolistini Cezarja in Nerona za Avstrijo in njenega vojvodo. Stanje stvari se je spremenilo, ko je prestol nemško-rimskega kralja 1442 zasedel Habsburžan Friderik III. in kmalu po kronanju potrdil brez posamičnega navajanja vse privilegije habsburške hiše in s tem posredno tudi »maius« v širšem smislu, ki je s tem postal del veljavnega prava, listine pa so obveljale za pristne. Zgodovinopisje je šele v 19. stoletju razvilo orodja in metode, ki so nato Wattenbachu omogočile, da jih je prepoznal za ponaredke.

Še danes temeljno delo o teh ponaredkih je že leta 1957 napisal Alphons Lhotsky (*Privilegium maius. Die Geschichte einer Urkunde*, Wien) in šestdeset let po njegovi objavi je Avstrijski državni arhiv sklenil, da je čas za ponovno temeljito obravnavo ene od njegovih najbolj znanih zbirk dokumentov. Pri tem si je v sodelovanju z Inštitutom za avstrijske zgodovinske raziskave in Umetnostnozgodovinskim muzej zastavil trojni cilj. Organizirati znanstveni simpozij, ki je pod naslovom »Das ‚Privilegium maius‘ oder: Wie man eine Urkunde fälscht« potekal od 26. do 28. aprila 2017 v dunajskem Hišnem, dvornem in državnem arhivu; pripraviti razstavo z naslovom »Falschen Tatsachen«, ki seveda asociira na danes tako aktualne »Fake news«, in na kateri je bilo mogoče med 16. oktobrom 2018 in 20. januarjem 2019 videti vse listine »maius« korpusa in še nekaj drugih cimelij, kateri je, tretjič, predhodila prvič izvedena raziskava ponaredkov tudi s pomočjo naravoslovnih znanstvenih metod. Trajni rezultat teh prizadevanj sta v naslovu te recenzije predstavljeni deli, ki sta obe izšli v času, ko je v Umetnostnozgodovinskem muzeju potekala razstava.

Prvo navedeno delo je tako zbornik referatov simpozija o »maiusu« in vsebuje petnajst prispevkov. V njih močno odzvanjajo aktualni historiografski pristopi, kot tudi povsem nova vprašanja, ki si jih zastavlja moderno zgodovinopisje, prispevki pa prihajajo s področij zgodovinskih, pomožnozgodovinskih in tudi naravoslovnih disciplin. Zbornik je tako precej interdisciplinarno sestavljen in ponuja nove perspektive v obravnavi dokumentov samih, njihovega nadaljnega »življenja« in razumevanja kot tudi historičnih okoliščin, v katerih so nastali, in akterjev s katerimi so povezani.

Če pustimo ob strani na začetku predstavljena besedila vseh ponaredkov, ki so prevzeta iz standardnih objav, uvaja zbornik prispevek Thomasa Justa o »maius«

ponaredkih v kontekstu njihove arhivske zgodovine. V njem je za širše bralstvo gotovo najbolj zanimiv tisti del, ki bi – in tudi je – brez težav našel svoje mesto v kroniki škandalov rumenega tiska in je zvezan z Heinzom Grillom. Med 1946 in 1951 je bil zaposlen v Hišnem, dvornem in državnem arhivu, kjer še danes hranijo »maius« listine in je kmalu napredoval celo do namestnika direktorja. V tem času je v velikem stilu kradel srebrne in zlate pečatne šatulje kot tudi srebrne in zlate bule in ob tem početju uničil tudi marsikatero listino. Revizija arhivskih fondov po njegovi aretaciji je pokazala, da je dunajskim zlatarjem prodal za okrog 185 kilogramov srebra in kilogram zlata, med uničenimi listinami pa so bile tudi potrditvene listine »maiusa« Friderika III. (iz 1453, po kronanju za cesarja), Karla V., Ferdinanda II. in Karla VI. Sledita dva naravoslovna prispevka, v katerih je vsega skupaj štirinajst avtorjev in avtoric povzelo svoje raziskave materiala (pergament, črnilo, pečati) »maius« korpusa in so nastale ob uporabi rentgenskih in drugih sevanjskih diagnostičnih metod kot tudi analitične kemije. Tem, naravoslovnotehničnim vprašanjem je v celoti namenjena publikacija Falsche Tatsachen, o kateri bo še nekaj dodanega v nadaljevanju. Sledi paleografsko intonirani prispevek za ta vprašanja nemara najbolj poklicanega eksperta Walterja Kocha, ki se je posvetil vprašanju predlog in zunanjšega izgleda ponaredkov. V ta pomožnozgodovinski okvir sodi tudi prispevek Christiana Lacknerja, danes gotovo najboljšega poznavalca habsburškega dunajskega dvora v 14. stoletju in njegove pisarniške produkcije, ki je obravnaval diktat »maiusa«. Njegova analiza ni mogla potrditi večkrat izražene domneve, da je »maius« diktiral vodja Rudolfove pisarne, kancler Johann Ribi, ki je bil od jeseni 1359 škof v Krki na Koroškem in od 1363 škof v Briksnu. Vreni Dangl je obravnavala passauskega škofa Gotfrida, v katerega diecezi se je nahajala tudi Avstrija z rezidencialnim Dunajem vred, in njegovo razmerje do Rudolfa IV., ki ga obeležuje predvsem dejstvo, da je škof leta 1360 vidimiral prepise »maius« listin, ki so bili nato namesto dragocenih navideznih originalov predloženi cesarju Karlu IV. v potrditev. Tudi v povezavi z rojstvom cesarjeve hčerke leta 1358, ki je sovpadala s smrtjo Rudolfovega očeta Albrehta II. Hromega, se je Lukas Wolfinger osredotočil na vprašanje menjave oblasti znotraj habsburške hiše, ko je moral še ne devetnajstletni Rudolf IV. tudi v imenu svojih mladoletnih treh bratov prevzeti njene vajeti v svoje roke in na tozadevne stične točke z »maiusom«. Jörg Peltzer je na drugi strani postavil »maius« v kontekst pozicioniranja Rudolfa IV. znotraj knežje hierarhije, ki je z Zlato bulo Karla IV. iz leta 1356 in privilegiranjem volilnih knezov dobila novo strukturo, v kateri si je hotel eno od vodilnih mest s ponaredko zagotoviti tudi avstrijski vojvoda. Podobno usmerjen je tudi prispevek Bernda Schneidmüllerja, ki postavlja rudolfski korpus ponaredkov v sočasni okvir razumevanja časti in njenih pojavnih oblik ter iz tega izpeljane ritualizacije in vladarske inscenacije. Elisabeth Klecker je pod lupo vzela znano epizodo Petrarcine kritike dveh psevdoantičnih insertov v Henricianumu, kjer opozarja tudi na to, kako se je z njo slavni humanist tudi samoinsceniral kot avtoriteta, ki jo konzultirajo najvišji oblastni vrhovi. Skupni imenovalec zaključnih pet prispevkov je, da se ukvarjajo z »maius« korpusom v stoletjih po njegovem nastanku. Tako obravnava Daniel Luger njegovi prvi in obenem dvakratni potrditvi s strani kralja

(1442) in nato cesarja (1453) Friderika III., medtem ko posveča Andreas Zajic svojo pozornost izjemno bogato iluminiranemu vidimusu celotnega »maius« korpusa v obliki osemlistnega libela iz 1512, njegovemu slikovnemu programu in vprašanju njegovega razumevanja. O pomenu Privilegium maius za avstrijske nadvojvode v zgodnjem novem veku piše Thomas Winkelbauer, Werner Telesko pa razgrinja podobo Rudolfa IV. v likovni umetnosti in popularni zgodovinopisni literaturi 18. in 19. stoletja. Zbornik v vsebinskem smislu zaključuje prispevek Thomasa Stoclingerja o »avstrijskih privilegijih« v razponu med patriotizmom, ki zna v službi domovini rad zamižati na eno oko in znanstvenim etosom, ki je zavezan iskanju resnice, v približno stoletje in četrto dolgem razponu med Josephom Hormayrjem in Alphonsom Lhotskim.

Za zgodovino »maius« korpusa in njegovo razumevanje ni nič manj pomembna druga publikacija Falsche Tatsachen. V njej so zbrani rezultati laboratorijskih in drugih raziskav, ki jih pokriva pojem »Heritage Science«, torej znanost o kulturni dediščini. Ta povezuje znanstvena področja od zgodovine in umetnostne zgodovine do kemije, fizike in restavratorstva, ki so bile doslej še najbolj uporabljane na področju arheologije in umetnostne zgodovine. Publikacijo, ki je v svojem drugem delu obenem tudi katalog k na začetku omenjeni razstavi, odlikuje odlična dokumentacija naravoslovnih raziskav pergamenta, črnila, barv in pečatov, kot tudi lepi, barvni posnetki različnih zgodovinskih dokumentov z vsemi listinami »maius« korpusa vred, ki si jih je mogoče s pomočjo qr kode ogledati tudi v visoki resoluciji. V nemškem prevodu, ki spremlja priloženo edicijo, so besedila Rudolfovih ponaredkov dostopna tudi širši javnosti.

Za zaključek je mogoče reči, da prinašata obe deli ob dobri dokumentaciji številne nove poglede, perspektive in zaključke in predstavljata pomemben prispevek k poznavanju »maius« korpusa, njegovega dožemanja in recepcije.

Peter Štih